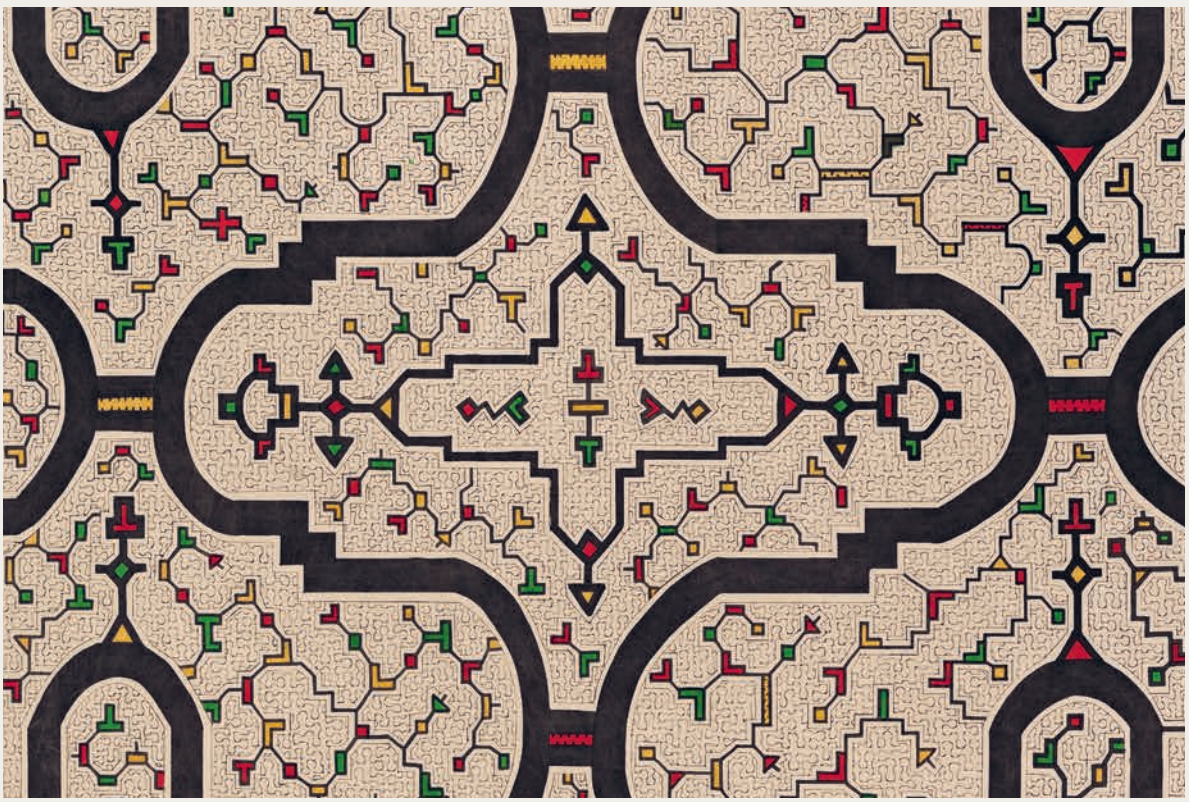
TRAMES

OBRES TRADICIONALS I CREACIONS CONTEMPORÀNIES AMERICANES

MUSEU ETNOLÒGIC
I DE CULTURES
DEL MÓN

TRAMES

OBRES TRADICIONALS I CREACIONS CONTEMPORÀNIES AMERICANES

Exposició comissariada per Estela Ocampo

Barcelona

TRAMES. TEIXIR DIÀLEGS, RELLEGIR COL·LECCIONS

Isabel Graupera Gargallo
Directora del Museu Etnològic i de Cultures del Món

Els museus són espais de conservació i producció de coneixement, però també àmbits des d'on qüestionar les mirades heretades i generar noves maneres d'entendre el món. Les col·leccions que custodiem no constitueixen únicament un llegat històric, sinó un patrimoni dinàmic que adquireix nous significats cada vegada que es reinterpreta des d'enfocaments renovats.

En aquest marc, «Trames. Obres tradicionals i creacions contemporànies americanes» proposa una aproximació a les cultures americanes a través de les seves manifestacions artístiques i dels universos simbòlics que aquestes revelen. El discurs expositiu posa en relació les creacions d'artistes indígenes contemporanis i peces procedents del Museu Etnològic i de Cultures del Món, la qual cosa evidencia la vigència de les herències culturals que connecten tradició i contemporaneïtat.

El teixit i la ceràmica s'entrellacen a partir dels patrons geomètrics del *kené*, dissenys de profund contingut simbòlic que vertebren la mostra i que són molt més que simples composicions visuals. Esdevenen llenguatges que transmeten sabers, memòria i identitat. Per mitjà d'aquestes trames, tant materials com conceptuals, les comunitats han preservat i compartit la seva cosmovisió. L'exposició també incorpora peces andines que amplien la comprensió del conjunt i aporten noves claus d'interpretació sobre els seus sistemes de significació. Aquestes obres dialoguen amb les dimensions materials i espirituals de la mostra i reforcen la idea d'un patrimoni viu, travessat per continuïtats, desplaçaments i processos de resignificació.

«Trames» convida a apropar-se a aquestes produccions des d'una actitud oberta i respectuosa que reconegui la veu dels seus creadors i creadores i la complexitat dels contextos culturals dels quals formen part. La selecció presentada posa de manifest la capacitat dels pobles originaris per salvaguardar, transformar i actualitzar les formes d'expressió i transmissió cultural en contextos marcats per transformacions històriques de gran abast i per desafiaments actuals que incideixen en els seus territoris i en les seves maneres de viure. Alhora, mostra la vitalitat d'unes pràctiques artístiques que no resten confinades al passat, sinó que participen activament en els debats culturals, socials i ambientals del nostre temps.

Per al Museu Etnològic i de Cultures del Món, aquesta proposta s'inscriu en el compromís de repensar constantment els seus fons, afavorir lectures plurals i incorporar les perspectives de les comunitats que han produït els objectes que conservem. Més que oferir respostes tancades, el recorregut ens convida a escoltar les veus dels i les artistes i a reconèixer el valor dels coneixements que atresoren i transmeten.

Només així els museus poden actuar com a punts de trobada, reflexió i diàleg intercultural, capaços de contribuir a una millor comprensió de la diversitat cultural que configura les nostres societats i dels múltiples models de creativitat i construcció de sentit que l'enriqueixen.

L'ART INDÍGENA CONTEMPORANI

Estela Ocampo

L'art indígena contemporani és un fenomen recent que ha canviat la manera d'apreciar les formes estètiques de les comunitats indígenes, abans exposades únicament en museus etnogràfics. La presència d'aquests artistes, de manera molt personal, s'ha consolidat a través d'exposicions, biennals o museus d'art.

Els artistes contemporanis de procedència indígena participen de dos mons: el de les seves comunitats d'origen i el del món occidentalitzat. D'una banda, se senten molt units a la cultura dels seus avantpassats, que s'ha transmès de generació en generació. De l'altra, utilitzen tots els recursos expressius de l'art contemporani i participen activament en els seus circuits de creació, exhibició i debat.

L'atenció que es presta a l'art indígena contemporani fa que esdevingui una plataforma idònia per a la crítica del racisme, el colonialisme o les pràctiques extractivistes que amenacen els territoris i maneres de vida de moltes comunitats indígenes.

En aquest context s'han de situar les obres performatives de Seba Calfuqueo *Tray Tray KO* i *Kowkülen*, que expressen la profunda relació dels maputxes amb l'aigua. *Tray Tray KO* (Gran cascada) al·ludeix al *trayenko,* que significa cascada en llengua maputxe, i a això es refereix la *videoperformance*, en la qual l'artista desplega la tela blava que simbolitza la caiguda de l'aigua. El so de l'aigua és molt important per als maputxes, així com la fluïdesa i el fet de transcórrer, presents en molts dels seus relats cosmològics. Diu Calfuqueo que aquesta obra «ens proposa pensar el cos en la natura»: és el seu propi cos el que s'endinsa en la cascada després de desplegar la tela blava. A *Kowkülen* (Ésser líquid) també uneix el seu cos amb l'aigua, en el bosc, ja que el concepte és fondre's amb aquest element com a font de vida i espiritualitat. Novament és el blau, en les cordes que lliguen el seu cos en aquest cas, el color simbòlic d'aquesta fusió. La denúncia de la comercialització de l'aigua en territori maputxe apareix, així mateix, com una qüestió recurrent en altres *performances* seves.

Els artistes indígenes contemporanis han reflexionat extensament sobre la seva pràctica i sobre la relació que aquesta manté amb les formes artístiques heretades de les seves cultures d'origen. Aquestes elaboracions constitueixen una valuosa aportació teòrica, desenvolupada des de l'experiència pròpia i el coneixement directe de les realitats de les comunitats indígenes. En les seves declaracions, escrits i projectes artístics s'aprecia un pensament nodrit per sabers ancestrals reelaborat des de la contemporaneïtat. Els artistes aborden qüestions vinculades a la seva pràctica creativa i a la seva condició d'artistes indígenes, i també qüestions polítiques que afecten directament les seves comunitats d'origen, de les quals en moltes ocasions esdevenen portaveus.

Davant mirades externes que, de vegades, oscil·len entre l'exotització i el formalisme estètic, reivindiquen la capacitat de definir la seva pròpia representació i els seus marcs d'interpretació. Aquesta acció des de l'interior de la comunitat indígena a la qual pertanyen permet, a més,

trencar la dicotomia entre «nosaltres» i els «altres», i construir així un pont simbòlic entre un mitjà occidentalitzat i els seus orígens tradicionals. Així mateix, allibera de prejudicis, perquè ja no és un agent extern el qui «tradueix» el pensament i la cultura indígena per a un món acadèmic o interessat en l'art no occidental, sinó que proporciona una versió directa, sense intermediaris ni reinterpretacions. Evita, també, la mala consciència que pot produir-li, a un observador extern a la cultura indígena, un passat —i de vegades un present— colonialista.

La reelaboració de formes i significats de l'art indígena tradicional

La vinculació amb l'art tradicional s'expressa en la referència als seus motius formals o en la utilització de tècniques, com la ceràmica o el teixit, que permeten traçar un pont entre la tradició i la innovació, en una reelaboració abstracta del seu caràcter. Per això, l'exposició interrelaciona artistes contemporanis i cultures tradicionals, incorporant-hi teixits i ceràmiques provinents de les col·leccions del Museu.

El teixit

Un dels eixos de l'exposició «Trames. Obres tradicionals i creacions contemporànies americanes» és el teixit, present en obres que abasten des de les cultures originàries d'Amèrica fins a l'actualitat.

Les fibres amb què es teixeix i els pigments, així com els colors, patrons i figures, estan íntimament lligats als territoris, els ancestres i els esperits, i es vinculen amb memòries culturals i geogràfiques.

Els artistes contemporanis prenen els seus motius iconogràfics i els reelaboren o en ressalten els valors simbòlics. La seva inclusió en el món de l'art contemporani ha coincidit amb una reivindicació del teixit com un art i no només com una artesania. Així, una línia subtil pot traçar-se, per exemple, des de les ancestrals formes del teixit fins a la reelaboració que fa Bernardo Oyarzún en la seva obra *Anverso.* Per a Oyarzún, en el teixit tradicional hi ha un treball conceptual per part de la teixidora que actualitza i regenera motius formals tradicionals. Aquests dissenys estan connectats amb la comunitat, de la qual sorgeixen i a la qual es dirigeixen. Generalment provenen d'una abstracció de formes naturals i tenen una dinàmica que és la que l'artista intenta captar en la seva obra. Oyarzún s'ha amarat d'aquesta iconografia del teixit tradicional i l'ha portat al món digital. L'artista recupera l'elaboració del teixit com una pràctica performativa, en la qual el procés comença amb la recerca de la fibra i es desenvolupa fins al disseny final, que mai és reiteratiu sinó creatiu.

La ceràmica shipibo-konibo i el *kené*

Alguns artistes exposats a «Trames» pertanyen a la zona amazònica. En aquest àmbit, una de les pràctiques estètiques més reconegudes és el *kené*, un disseny que es plasma en diferents suports com mantes teixides i pintades, atuells, pintura corporal o vestits. Les creadores d'aquests dissenys són les dones, que transmeten el seu coneixement de generació en generació. Com a preparació per fer el *kené*, les dones es col·loquen una substància anomenada *piri-piri*, una planta medicinal de la família *Cyperaceae*, a les parpelles i el melic.

Es tracta d'un llegat ancestral en què, alhora, cada artista plasma la seva pròpia experiència visionària en els seus dibuixos o teixits, sense cap disseny preparatori ni ajuda tècnica.

Sara Flores, en les obres Sense títol (*Maya kené 14)* i Sense títol (*Ani Maya Kené 1*), fa una reelaboració del *kené*, après de la seva mare —a qui veia pintar des de petita— i que ella al seu torn transmet a les seves filles i netes. És un disseny conceptual elaborat sobre la base de línies rectes o corbes que repeteix un patró ideat per l'artista, amb un ritme serial. Els colors que fa servir provenen de tints naturals, que l'artista recull de diferents plantes utilitzades tradicionalment. La realització de l'obra, diu Flores, requereix el *menin* o habilitat tècnica —que en el seu cas és d'un virtuosisme extrem, la qual cosa la fa sobresortir d'entre les diferents artistes que creen obres de *kené*—, i el *shinan,* la creativitat individual, que també flueix generosament en la seva obra.

Sheroanawe Hakihiiwe, artista de referència de l'àrea amazònica pertanyent a la cultura yanomami, s'inspira en les formes abstractes que veia que pintava la seva mare sobre les cistelles quan era petit. Ha portat els seus dissenys, que reelaboren aquest món de formes ancestrals, al llenç o als papers fets manualment amb una cura extrema. La seva sèrie de quatre obres *Ha haramaema he tino* (Teranyina trencada) prové de l'observació d'elements naturals, que per a Hakihiiwe guien el seu treball. L'estructura representativa de les seves obres es basa en l'abstracció, que es manifesta en l'ús de línies i punts combinats de diferents maneres, com a *Hoko siki oni riye riye* (Palma pintada amb punts verds) i *Thari* (Escut).

La fotografia, juntament amb la pintura, juga un paper important en l'art indígena contemporani, com a forma artística i com a testimoni de memòria per a futures generacions davant pràctiques culturals en perill. Davant l'exotització que ha dut a terme moltes vegades la fotografia etnogràfica, que fins i tot arriba a modificar vestimentes o hàbits culturals dels pobles retratats, David Díaz Gonzales desplega una mirada des de l'interior de la cultura, de les seves vivències i sabers, que coneix per la seva identitat shipibo-konibo. La fotografia té, en aquest sentit, històries per explicar sobre formes de vida, creences, coneixements, rituals, que es converteixen en un arxiu per a generacions futures. Però el contingut identitari va de bracet amb una elaboració artística d'extrema subtilesa.

Al seu torn, en l'obra de Guadalupe Miles, la fotografia adquireix una dimensió relacional, ja que és el canal amb què es vincula amb comunitats de la província del Chaco, al nord de l'Argentina, amb les quals desenvolupa projectes estètics en comú. Juntament amb les comunitats wichí, chorote i nivaclé crea projectes fotogràfics des de l'any 2001, en què va prendre contacte amb Tiluk, el xaman de la comunitat wichí que la va acollir en el seu si. En l'actualitat treballa en un projecte que uneix ceràmica i fotografia, juntament amb la dona de Tiluk, Isabel Ruarte, ceramista.

En conjunt, les obres reunides en «Trames» posen de manifest la diversitat de formes, llenguatges i mitjans presents en l'art indígena contemporani americà, com també els diferents usos que els artistes en fan en funció de les seves necessitats expressives. Lluny de constituir una categoria homogènia, aquestes pràctiques revelen múltiples maneres de relacionar-se amb la memòria, el territori, la identitat i la creació artística, unint tradicions heretades i formes d'expressió plenament contemporànies.

COL·LECCIONS DEL MUSEU

Bol (*kenpo*)
Bowl

Cultura shipibo-konibo,
conca alta del riu Ucayali, Perú,
entre 1922 i 1931
Ceràmica pintada

Adquirida a Ernesto Richter
l'any 1959
Museu Etnològic i de Cultures del Món
MEB 92-9

Bol (*kenpo*)
Bowl

Cultura shipibo-konibo,
conca alta del riu Ucayali, Perú,
entre 1922 i 1931
Ceràmica pintada

Adquirida a Ernesto Richter
l'any 1959
Museu Etnològic i de Cultures del Món
MEB 92-5

Bol (*kenpo*)
Bowl

Cultura shipibo-konibo,
conca alta del riu Ucayali, Perú,
entre 1922 i 1931
Ceràmica pintada

Adquirida a Ernesto Richter
l'any 1959
Museu Etnològic i de Cultures del Món
MEB 92-6

Bol (*kenpo*)
Bowl

Cultura shipibo-konibo,
conca alta del riu Ucayali, Perú,
entre 1922 i 1931
Ceràmica pintada

Adquirida a Ernesto Richter
l'any 1959
Museu Etnològic i de Cultures del Món
MEB 92-2

Bol (*kenpo*)
Bowl

Cultura shipibo-konibo,
conca alta del riu Ucayali, Perú,
anterior a 1983
Ceràmica pintada

Adquirida a Ernesto Richter
l'any 1983
Museu Etnològic i de Cultures del Món
MEB 326-8